

Elfogadhatósági és elvárási normák a fordításban egy hatásvizsgálat tükrében

Szakály Szilvia

ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: sz.szakaly@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-2155-3884>

Kivonat: A jelen tanulmány középpontjában egy hatásvizsgálat áll, amelynek eredményeit a szerző a fordítási norma, ezen belül is az elfogadhatósági norma (*acceptability*) és az elvárási norma (*expectancy norm*) felől értelmezi. Az elfogadhatósági norma Toury nevéhez köthető (Toury 1980), és azt jelenti, hogy a fordító a fordítási folyamat során főként a célnyelvi normákhoz alkalmazkodik annak érdekében, hogy fordítása a célkultúra tagjai számára elfogadható legyen. Az elvárási norma fogalma Chesterman rendszerében jelenik meg (Chesterman 1993), és azokra az elvárásokra vonatkozik, amelyeket a célnyelvi olvasók fogalmaznak meg. A bemutatott vizsgálattal kapcsolatban feltett egyik legfontosabb kérdés az, hogy az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal. A kutatás korpuszát J.D. Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regényének egy részlete alkotja Gyepes Judit (1964), illetve Barna Imre (2015) fordításában, a kérdőíves vizsgálatban 168 kitöltő vett részt.

Kulcsszavak: fordítási norma, elfogadhatósági norma, elvárási norma, újrafordítás, irodalmi fordítás

1. Bevezetés

E tanulmány a MANYE Fordítástudományi Kutatások III. elnevezésű, 2023. május 19-én online megrendezett konferencián elhangzott előadásom írott, kibővített változata. A bemutatott kutatás középpontjában egy hatásvizsgálat áll – az elfogadhatóság normája (Toury 1980), valamint az elvárási norma (Chesterman 1993) felől megközelítve és értelmezve az eredményeket. A készülő doktori disszertációm részét képező empirikus vizsgálat elvégzését főként két kérdés motiválta. Az egyik az, hogy Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regényének két magyar fordítása (Gyepes 1964, Barna 2015) között vajon a potenciális olvasók is olyan

nagy különbségeket tapasztalnak-e, mint amekkora különbségekre a fordításokat összehasonlító-értékelő fordítók, kutatók rámutattak. A másik kérdés az volt, hogy a hatásvizsgálat eredményei megerősítik-e azokat az értékeléseket, amelyek jellemzően az újrafordítást tartják jobbnak. Az eredmények interpretálásához a fordítási norma, ezen belül is az elfogadhatóság normájának, illetve az elvárási normának a fogalma szolgálhat támpontul. A kérdőíves vizsgálatban összesen 168, 16 és 20 év közötti gimnazista vett részt, a korosztály kiválasztásában az elsődleges szempont a regény témája, műfaja (*coming-of-age novel*, *Bildungsroman*) és nyelvi jellemzői alapján valószínűsíthető célközönség életkora volt. Minthogy a kutatás ugyanannak a forrásnyelvi szövegnek két magyar fordítását érinti, a vizsgálat eredményei alapján választ kaphatunk az újrafordítási hipotézis (Berman 1990) jelen szituációban való érvényességére is.

2. A kutatás elméleti háttere

A bemutatott kutatás központi fogalmai a norma (*norm*) és az újrafordítás (*retranslation*). E tanulmány a norma rendkívül tág fogalomköréből kétféle megközelítésre koncentrál: az elfogadhatósági norma (*acceptability*, Toury 1980), valamint az elvárási norma fogalmára (*expectancy norms*, Chesterman 1993). A norma kifejezést a fordítástudományon belül Toury alkalmazta először azokra a fordítói viselkedésben (*translation behaviour*, Toury 1980) megnyilvánuló szabályszerűségekre utalva, amely viselkedésbeli szabályszerűségek bizonyos szociokulturális kontextusban jelentkeztek. A fordítók viselkedését elsősorban irodalmi fordításon keresztül vizsgáló Toury az általa megalkotott rendszerben a fordítási normák három nagy csoportját különbözteti meg: az előzetes (*preliminary norms*), a művelti (*operational norms*) és a kiindulási (*initial norms*) normákét. Ez utóbbiba, a kiindulási norma kategóriájába tartozik az adekvátság (*adequacy*) és az elfogadhatóság (*acceptability*) normája. Toury meghatározása szerint az elfogadhatósági norma azt jelenti, hogy a fordító főként a célnyelvi normákhoz alkalmazkodik, ami a fordításnak a célkultúrában való elfogadhatóságát eredményezi. Chesterman a fordítást befolyásoló normákat két nagy csoportra osztja: professzionális normákra (*professional norms*), amelyek a fordítás folyamatára vonatkoznak, és elvárási normákra (*expectancy norms*), amelyek a potenciális olvasóközönség elvárásait foglalják magukba (Chesterman 1993). A hatásvizsgálat eredményeinek tükrében az a kérdés merül fel, hogy az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal. A vizsgálat részét képező korpuszt egy-egy részlet alkotja Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regényének két magyar fordításából. A regényt először Gyepes Judit ültette át magyar nyelvre *Zabhegyező* (Gyepes 1964), később pedig Barna Imre *Rozsban a fogó* címmel (Barna 2015). Barna fordítása a regény újrafordításának számít Berman meghatározása alapján (Berman 1990), aki újrafordításnak tekinti egy szöveg bármely, az első fordítás után készült fordítását. Bár egy újrafordítás

mögött több ok is állhat, irodalmi szövegek esetén szükség is van rá, hiszen a nyelv mint élő rendszer folyamatosan változik, így ahhoz, hogy az olvasók újabb generációi számára is érthetőek és élvezhetőek legyenek az idegen nyelven született klasszikusok, újrafordításuk idővel elkerülhetetlenné válik. Az ezzel összefüggésben felmerülő kérdés az, hogy az újrafordítások minden esetben alkalmasabbak-e a célnyelvi olvasók megszólítására, illetve az újrafordítások megjelenésével mellőznünk kell-e a korábbi fordításokat. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az újrafordítási hipotézis (*retranslation hypothesis*, Berman 1990), amely szerint a később keletkezett fordítások közelebb állnak az eredetihez. Ahogy arra Károly is rávilágít a jelen vizsgálat által is érintett Salinger-regény fordításaival foglalkozó tanulmányában (Károly et al. 2022), az újrafordítási hipotézis bizonyításához szükség van a „közelebb” fogalmának pontosítására. Értelmezésem szerint a „közelség” egyik lehetséges meghatározása az, ha a célnyelvi befogadó reakcióját szem előtt tartó dinamikus ekvivalencia (*dynamic equivalence*) terminusa felől magyarázzuk. Ahogy Nida fogalmaz, a dinamikus ekvivalens fordítás „a forrásnyelvi üzenet legközelebbi természetes ekvivalense” („*the closest natural equivalent to the source-language message*”, Nida 1964: 166). Nida a definíció mindhárom lényegi eleméhez magyarázatot fűz: ekvivalens az, ami a forrásnyelvi üzenet felé mutat, természetes az, ami a célnyelvre vonatkozik, a legközelebbi alatt pedig azt érti, ami ezt a kétféle irányultságot a lehető legnagyobb mértékben közelíti egymáshoz. Ebben az értelemben az újrafordítás akkor áll közelebb az eredetihez, mint a korábban keletkezett fordítás(ok), ha az újrafordítás befogadójának reakciója a forrásnyelvi üzenetnek a célnyelven történő közvetítése alapján vélhetően ugyanolyan, mint a forrásnyelvi szöveg befogadójának reakciója a forrásnyelvi szövegre, vagy ahhoz nagyon hasonló, de mindenképpen közelebb van hozzá, mint az a reakció, amelyet ugyanebből a befogadóból a korábban keletkezett fordítás váltana ki. A jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat során kapott eredmények a kutatási kérdések megválaszolása mellett lehetővé teszik tehát azt is, hogy segítségükkel kísérletet tegyünk az újrafordítási hipotézis dinamikus ekvivalencia szerinti érvényességének igazolására vagy cáfolására.

3. A korpusz bemutatása

3.1. A szöveg nyelvi jellemzői, a regényrészlet kiválasztásának szempontjai

A hatásvizsgálathoz választott korpuszt Jerome David Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regénye egy részletének két magyar nyelvű változata alkotja Gyepes Judit *Zabhegyező* (1964), illetve Barna Imre *Rozsban a fogó* (2015) című fordításából. A forrásnyelvi mű nyelvi jellemzői közé tartozik, hogy a főszereplő – akinek egyes szám első személyű narrációjából bontakozik ki a cselekmény – olyan nyelvváltozatot használ, amely egyszerre tükrözi a tinédzserek nyelvhasználatának általános jellemzőit (pl. tele van szitkozódással), illetve a főszereplő, Holden Caulfield egyéni,

jól beazonosítható nyelvhasználati módját („and all” – meg minden), ezáltal Holden nyelvi viselkedése egyidejűleg tipikus és idioszinkratikus is (Costello 1963).

A vizsgálathoz választott szöveg kijelölésében négy tényező játszott fontos szerepet: (1) a részletnek tartalmaznia kellett a főszereplő egyéni nyelvhasználati módjára, ezáltal a mű nyelvi megformáltságára jellemző, újra és újra felbukkanó elemet („meg minden”), (2) az adott részletnek hűen kellett tükröznie a mű egészére érvényes regiszterbeli sajátosságot (a tinédzserek által használt nyelvváltozat jellegzetességeit); (3) szerepelnie kellett benne olyan utalásnak, amely alapján felismerhetővé válik a mű azok számára, akik olvasták (pl. a főszereplő iskolájának a megnevezése), (4) továbbá megfelelő hosszúságúnak kellett lennie ahhoz, hogy a kérdőívet kitöltők a válaszadás teljes ideje alatt motiváltak maradjanak. Ezen kritériumok alapján került sor a korpuszt alkotó szövegek kiválasztására, amely Salinger regényének egy rövid részlete volt: Gyepes Judit fordításában 81, Barna Imréében pedig 78 szó terjedelemben.¹

3.2. A fordítások értékelése

Gyepes Judit fordítása már közvetlenül a *Zabhegyező* megjelenését követően számos kritikát kapott (Nemeskürty 1964, Koroknai 1964), majd Barna Imre újrafordításának megjelenésével ismét a figyelem középpontjába került – ezúttal a két fordítás összehasonlítása miatt. Pálos (2015) összevetésében a *Zabhegyező* „idejétmúlt, ma már elég lapos és unalmas szöveg”, a cím „nemcsak megbocsáthatatlanul hazug, de kitépi a regény szívét”, nyelvezete pedig „szépelgő”. Ezzel szemben a *Rozsban a fogó* „nemcsak elmondja, de a nyelvvel is érzékelteti Holden személyiségének szétfolyását”, „szövege vibráló, életteli, darabos”, „nem fél a szleng és az élőbeszéd fordulataitól” (Pálos 2015). Totth Benedek (2015) kritikája ennél objektívebb abból a szempontból, hogy mindkét fordítás esetében rávilágít a pozitívumokra és a negatívumokra is. A *Zabhegyezőt* komoly fordítói teljesítménynek tekinti, amelyben a fordító „kiváló érzékeléssel találja meg és konzekvensen építi a szövegbe az argót, a beszélt nyelvi fordulatokat”, jöllehet a címválasztást Totth sem tartja szerencsésnek, és bár szerinte Barna fordítása „jobban visszaadja az eredeti ritmusát, élőbeszédszerűségét”, a cím ebben az esetben sem „a legszerencsésebb megoldás: lábjegyzet nélkül nem igazán érthető”, továbbá „felbukkannak olyan szavak és kifejezések, amelyekről nehéz elképzelni, hogy egy mai kamasz ismeri és használja” (Totth 2015).

A fordítások értékelése-összevetése mint téma, illetve annak kérdése, hogy iskolai környezetben melyik fordításban volna érdemes ajánlani Salinger regényét, a különböző online szakmai csoportokban is felbukkant. Egy ilyen szakmai fórumon jelent meg az a markáns vélemény, amely szerint „a *Zabhegyezőt* végleg felejtsük el (...). Amit a gyerekeknek olvasniuk kell, az a *Rozsban a fogó*. A két fordítás ugyanis olyannyira elüt egymástól, mintha nem is ugyanaz a regény lenne

¹ A kérdőíveken szerepeltetett szövegrészleteket a Függelék tartalmazza.

a forrás” (Poszt és komment egy közösségi portál szakmai csoportjában, 2022. november 22.). Tulajdonképpen ez a vélemény sarkallt arra, hogy alaposabban is utánajárjak, vajon a szóban forgó olvasók is ugyanígy vélekednek-e a fordításokról.

4. A kutatás bemutatása

4.1. A kutatási cél és kutatási kérdések

A fentiek alapján tehát az empirikus kutatás célja egyrészt az volt, hogy információhoz jussak arra vonatkozóan, hogyan viszonyul a potenciális olvasóközönség Salinger *The Catcher in the Rye* című regényének két magyar fordításához, másrészt választ kapjak arra a kérdésre, hogy a vizsgálat eredményeként keletkezett adatok megerősítik-e vagy inkább megcáfolják a szakmai közösség értékelését a fordításokra vonatkozóan. E kutatási céloknak megfelelően a vizsgálat során két kérdésre kerestem a választ: (1) Salinger regényének magyar fordításai között vajon az olvasók is akkora különbséget tapasztalnak-e, mint amilyen mértékű minőségi különbségre a fordításokat értékelő nyelvészek, irodalomárok, fordítók rámutattak, valamint (2) a hatásvizsgálat eredményei megerősítik-e a szakmai közösség azon értékeléseit, amelyek szerint a két fordítás közül az újrafordítás a jobb. Ezen a két, a hatásvizsgálat elvégzését motiváló kérdésen túl a kutatás elméleti alapjai (elfogadhatósági norma, elvárási norma, újrafordítási hipotézis) felől újabb két kérdés fogalmazható meg: (3) az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás vajon minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal, (4) illetve a kutatás eredményei alátámasztják-e az újrafordítási hipotézist, ha a hipotézisben megjelenő „közelség” fogalmát a dinamikus ekvivalencia terminusa alapján értelmezzük.

4.2. A kutatási módszer bemutatása

A hatásvizsgálatra 2022 áprilisában került sor, a kérdőíves kutatásban összesen 168, 16 és 20 év közötti gimnazista vett részt, az adatfelvétel helyszíne egy megyeszékhelyi gimnázium volt. A vizsgálat résztvevőinek kiválasztásában az a szempont dominált, hogy témája, műfaja és nyelvezete alapján elsődlegesen milyen életkorú célközönséget szólít meg a regény. Salinger művének középpontjában egy lázadó amerikai tinédzser, a 16-17 éves Holden Caulfield története áll, a cselekmény a főhős egyes szám első személyű, az életkorának megfelelő nyelvi regiszterben történő, azaz szleng kifejezésekkel teli elbeszéléséből bontakozik ki. A különböző elemzések coming-of-age novelként, illetve Bildungsromanként / bildungsgromanként (Bode 2017) definiálják a regény műfaját, amely megjelölések a magyar nyelvű taxonómiában leginkább a fejlődésregénynek vagy nevelődési regénynek feleltethetők meg. A *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (2001)

meghatározása szerint a Bildungsroman² (bilden = alakít, képez, formál) olyan regény, amely a főhős fejlődését követi nyomon az énkeresés viszontagságos útján a gyermekkortól vagy serdülőkortól egészen a felnőtté válásig. A *The Oxford Dictionary of Literary Terms* (2015) szócikke szerint a coming-of-age novel megjelenés közel azonos a Bildungsromannal³ – azzal a különbséggel, hogy amíg a Bildungsroman a főhős fejlődését egészen a gyermekkortól kíséri végig a felnőtté válásig, addig a coming-of-age novel középpontjában jellemzően az a serdülőkor utolsó éveiben megjelenő krízis áll, amely többek között a szexuális beavatódást, a szülőkről való leválást vagy a pályaválasztást foglalja magába. A Bildungsroman, illetve a coming-of-age novel műfaji definíciói alapján elmondható, hogy Salinger műve a magyar nyelvű taxonómiában fejlődésregénynek tekinthető, amelynek

[...] tárgya a hős fejlődésének útja, a személyiség formálódása, kialakulása, lélektani hitelességgel bemutatva és a társadalmi környezet rajzát is megadva. Általában önéletrajzi jellegű, gyakori az énforma. Olykor megkülönböztetik a nevelődési regénytől, a gyakorlatban azonban ez komoly nehézséget okoz, az idetartozó művek általában mindkét – s így rokon értelműnek tekinthető – fogalomnak megfelelnek. (Bárdos et al. 1996).

A fenti műfaji definíciók alapján megállapítható, hogy jelen esetben a téma, a műfaj és a szöveg nyelvi megformáltsága szoros összefüggést mutat: a mű nyelvi sajátosságai a téma (a serdülőkorú főhős egyes szám első személyben elmondott története) következményei, amely téma alapján a regény a középiskolai kötelező olvasmányok egyik jellemző műfaji kategóriájába, a fejlődésregény műfajába tartozik. A műfaj kérdése a fordítástudomány fontos szerepet betöltő, sokak által kutatott területe. Károly definíciója szerint „műfajnak a szövegek azon konkrét megvalósulási formáját hívjuk, amely – a swalesi meghatározás értelmében – már adott céllal, adott társadalmi kontextusban, *meghatározott közönség számára* hajt végre egy konkrét retorikai cselekedetet” (Károly 2007: 134, kiemelés: Sz.Sz.) Ahogy arra Károly rávilágít, a fordítás minősége tehát attól is függ, hogy mennyire képes betölteni a neki szánt funkciót, mennyire hűen közvetíti az információtartalmat a célközönség számára. Az információtartalom megfelelő közvetítésének feltétele a fenti definíció szerint az, hogy a fordító felismerje a kommunikatív szándékot, valamint ismerje a célnyelvi szituációt, vagyis a társadalmi kontextust és a célközönséget.

A vizsgálatban részt vevő 168 kitöltő három kontrollcsoportra oszlott: az első csoport (60 fő) Gyepes Judit, a második (51 fő) Barna Imre fordításával kapcsolatban kapott kérdéseket, a harmadik (57 fő) csoport pedig a két fordítást vetette össze. A fordítók neve egyik kontrollcsoport által kitöltött kérdőíven sem szerepelt,

² A *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (2001) szócikkben a Bildungsroman terminus angol nyelvű megfelelője a *formation-novel*.

³ A *The Oxford Dictionary of Literary Terms* (2015) szócikkében a Bildungsroman angol nyelvű megfelelője a *novel of education*.

az egyes fordításokat „A” és „B” betűk jelölték. A papíralapú kérdőív összeállításakor fontos szempont volt, hogy a kérdésekre egyszerűen és gyorsan lehessen válaszolni, illetve se az elemzendő szöveg mennyisége, se a kérdések száma ne legyen megterhelő ennek a jellemzően digitális környezetben felnövő korosztálynak, amely esetében a figyelemkoncentráció időtartama jelentősen megrövidült.

1. táblázat: *A hatásvizsgálat adatai*

Az adatfelvétel helye:	4 + 1 (nyelvi előkészítő) évfolyamos megyeszékhelyi gimnázium	
Az adatfelvétel ideje:	2022. április	
Az adatfelvétel formája:	papíralapú kérdőív	
Résztvevők kora:	16-20 év	
Résztvevők száma:	168 fő	
	1. kontrollcsoport: 60 fő	(kérdések Gyepes Judit fordításához)
	2. kontrollcsoport: 51 fő	(kérdések Barna Imre fordításához)
	3. kontrollcsoport: 57 fő	(a két fordítása összevetése)

Az első és a második kontrollcsoport ugyanazon öt kérdés alapján foglalkozott az egyes fordításokkal. Az első két kérdésre adott válaszok azt tükrözték, hogy a főszereplőnek az adott fordításban megjelenő nyelvi viselkedésén keresztül az olvasóknak sikerült-e beazonosítaniuk a főszereplő életkorát, illetve milyen személyiségjellemzőket feltételeztek a nyelvi megnyilvánulások alapján. A harmadik kérdés segítségével arra kaptam választ, hogy a kérdőív kitöltői a fordítás nyelvezte alapján időben milyen távolságot feltételeztek a saját koruk és a fordítás keletkezése között. Ennél a kérdésnél különböző időintervallumok megadásával (pl. 5-10 év) próbáltam segíteni a válaszadók munkáját. A negyedik kérdésre adott válaszokból az derült ki, hogy a kitöltők szerint az adott fordítás nyelvezte a műfaj alapján kijelölhető olvasóközönség számára megfelelő-e, végezetül az ötödik kérdés arra vonatkozott, hogy a válaszadók (fel)ismerik-e a regényt. A két fordítás összehasonlításával foglalkozó harmadik kontrollcsoportnak feltett öt kérdés közül az első kettőben arra voltam kíváncsi, hogy a kérdőív kitöltői melyik fordítást tartják korábbinak, illetve mennyi időt feltételeznek az egyes fordítások keletkezése között. A harmadik és a negyedik kérdés arra vonatkozott, hogy a válaszadók melyik fordításban olvasnák szívesebben a regényt, és mi ennek az oka, az utolsó, ötödik kérdés pedig – akárcsak az előző két kontrollcsoport esetében – az volt, hogy a kitöltő felismerte-e a regényt. Mind a 168 kitöltött kérdőívről elmondható, hogy egyetlen kérdés sem maradt válasz nélkül, illetve minden válasz értelmezhető, a vizsgálat szempontjából felhasználható volt.

5. A kérdőíves vizsgálat eredményei

A Gyepes-fordítással foglalkozó 60 kitöltő 40%-a pontos vagy megközelítőleg pontos választ adott arra a kérdésre, hogy beszédstílusa alapján mennyi idős lehet az egyes szám első személyű elbeszélő. Emellett viszonylag sokan voltak (38%), akik Holden életkorát tévesen vagy túlságosan tág időintervallumban határozták meg. Ami a főszereplő személyiségét illeti, a válaszadók legnagyobb arányban a „laza”, az „érdektelen”, a „magányos” és a „szókimondó” jelzőket választották: a fordítás alapján a vizsgálatban részt vevők 20%-a a „laza” jelzővel élt, 10-10% az „érdektelen”, illetve a „magányos” jelzőt használta, és 8% gondolta úgy, hogy a főszereplő „szókimondó”. A legmeglepőbb eredmény a harmadik kérdésre adott válaszok alapján született: a kitöltők 41,66%-a gondolta úgy, hogy Gyepes Judit fordítása mindössze 5-10 évvel keletkezett korábban a válaszadók jelenéhez képest, és csupán 13,33-a vélte úgy – helyesen –, hogy a fordítás 30 évnél is régebbi. A negyedik kérdésre adott válaszok azt tükrözik, hogy a vizsgálat résztvevőinek döntő többsége, 78% a nyelvezete alapján elsősorban középiskolásoknak ajánlaná a regényt, illetve további 13,33% véleménye szerint a mű a középiskolás és a felnőtt korosztály számára egyaránt élvezhető. A 60 kitöltő közül senki sem ismerte fel Salinger regényét – annak ellenére sem, hogy a részlet tartalmazta annak az iskolának a megnevezését (Pencey), ahova a főszereplő járt.

2. táblázat: *A Gyepes Judit fordításával (1964) kapcsolatos kérdések és válaszok (60 kitöltő)*

1.	<i>Beszédstílusa alapján mennyi idős lehet az egyes szám első személyű elbeszélő?</i>		
	legtöbb válasz	kb. 20 éves kb. 25 éves	11,66% 10%
	pontos vagy megközelítőleg pontos válasz	16-19 éves	40%
	túl tág időintervallum és / vagy téves meghatározás	pl. 50 éves	38,33%
2.	<i>Véleménye szerint milyen személyiség lehet az egyes szám első személyű beszélő?</i>		
	laza	20%	
	érdektelen	10%	
	magányos	10%	
	szókimondó	8,33%	
3.	<i>Mit gondol, mikor keletkezhetett a fenti fordítás?</i>		
	5-10 évvel ezelőtt	41,66%	
	10-20 évvel ezelőtt	26,66%	

	20-30 évvel ezelőtt	18,33%
	több mint 30 évvel ezelőtt	13,33%
4.	<i>A nyelvezet alapján milyen korosztálynak ajánlaná a regényt? (gyermek, középiskolás, felnőtt)</i>	
	csak középiskolásoknak	78%
	középiskolásoknak és felnőtteknek	13,33%
	csak felnőtteknek	6,66%
	csak gyerekeknek	1,66%
5.	<i>Felismerte-e Ön, hogy melyik regényből származik a részlet?</i>	
	igen	0%
	nem	100%

Barna Imre fordításával 51 gimnazista foglalkozott. A kitöltők 35,29%-a adott pontos vagy megközelítőleg pontos választ arra a kérdésre, hogy beszédstílus alapján az egyes szám első személyű elbeszélő mennyi idős lehet – ez az arány kisebb, mint a Gyepes-fordításokkal foglalkozók körében született helyes válaszok száma. A téves meghatározás vagy túl tág időintervallum megadása azonban itt is hasonlóképpen alakult: a kitöltők 39,21%-a határozta meg egyértelműen rosszul a főszereplő életkorát. Barna Imre fordítása alapján a válaszadók majdnem 40%-a a „szókimondó” jelzővel jellemezné Holden Caulfieldet, de szerepelt még többek között a „laza” (19,6%), a „vicces/humoros” (11,76%) és a „lázadó” (9,8%) jelző is. A kitöltők 41%-a a megfelelő opció megjelölésével helyesen határozta meg a fordítás korát (5-10 évvel keletkezett korábban a válaszadók jelenéhez képest), azonban majdnem 20%-a a kitöltőknek 20, sőt: 30 évnél is régebbinek gondolta Barna fordítását. A Gyepes Judit fordításával kapcsolatos kérdésekre válaszolókhöz hasonlóan ebben a kontrollcsoportban is a kitöltők 80%-a egyértelműen a középiskolás korosztály számára ajánlaná a regényt, illetve 15,68% gondolta úgy, hogy Salinger regénye a középiskolások mellett a felnőtt korosztály számára is megfelelő olvasmány. A művet – az előző kontrollcsoportéhoz hasonlóan – egyetlen kitöltő sem ismerte fel.

3. táblázat: *A Barna Imre fordításával (2015) kapcsolatos kérdések és válaszok (51 kitöltő)*

1.	<i>Beszédstílus alapján mennyi idős lehet az egyes szám első személyű elbeszélő?</i>		
	legtöbb válasz	kb.20 éves	25,49%
	pontos vagy megközelítőleg pontos válasz	16-19 éves	35,29%
	túl tág időintervallum és / vagy téves meghatározás	pl. 50 éves	39,21%

2.	<i>Véleménye szerint milyen személyiség lehet az egyes szám első személyű beszélő?</i>	
	szókimondó	39,21%
	laza	19,6%
	vicces / humoros	11,76%
	lázadó	9,8%
3.	<i>Mit gondol, mikor keletkezhetett a fenti fordítás?</i>	
	5-10 évvel ezelőtt	41%
	10-20 évvel ezelőtt	39,21%
	20-30 évvel ezelőtt	11,76%
	több mint 30 évvel ezelőtt	7,84%
4.	<i>A nyelvezet alapján milyen korosztálynak ajánlaná a regényt? (gyermek, középiskolás, felnőtt)</i>	
	csak középiskolásoknak	80,39%
	középiskolásoknak és felnőtteknek	15,68%
	csak felnőtteknek	3,92%
	csak gyerekeknek	0%
5.	<i>Felismerte-e Ön, hogy melyik regényből származik a részlet?</i>	
	igen	0%
	nem	100%

A két fordítás összehasonlításában 57 kitöltő vett részt. Fontosnak tartom újra hangsúlyozni, hogy sem a fordítók neve, sem pedig az eredeti mű vagy a fordítások címe nem szerepelt egyik kérdőíven sem, az egyes fordításokat „A” és „B” betűk jelölték. Az összehasonlítással foglalkozó kitöltők mintegy 90%-a helyesen ítélte meg, hogy Gyepes Judit fordítása keletkezett korábban. A második kérdésre adott válasz azonban azt a meglepő eredményt erősítette meg, amely az első kontrollcsoportnál megjelent: a vizsgálatban részt vevők csaknem fele mindössze 5-10 év különbséget feltételezett a két fordítás keletkezése között, és további 36,84% is a valós 51 helyett csupán 10-20 évet. A kitöltők mindössze 3,5%-a gondolta úgy, hogy a két fordítás között több mint 30 év telt el. A vizsgálat legelgondolkodtatóbb tanulságát azonban a harmadik és a negyedik kérdésre adott válaszok eredményezték: a kitöltők 71,92%-a Gyepes Judit fordításában olvasná szívesebben a művet, az indoklások alapján azért, mert az „szébb”, „finomabb”, „kellemesebb”. Ezzel együtt a Barna Imre fordítását preferálók jól ráéreztek arra, hogy melyek a később keletkezett szövegnek a

fordítást értékelők által is pozitívként megjelölt ismérvei: „könnyebb / egyszerűbb értelmezni”, „szókimondóbb”, „modernebb”, „természetesebb”.

4. táblázat: *A két fordítás összehasonlítása – kérdések és válaszok (57 kitöltő)*

1.	<i>Ön szerint melyik fordítás a régebbi (melyik keletkezett időben korábban)? Kérem, választát a megfelelő betű bekarikázásával jelölje!</i>	
	„A” jelű fordítás – Barna (2015)	10,52%
	„B” jelű fordítás – Gyepes (1964)	89,47%
2.	<i>Véleménye szerint mennyi idő telt el a két fordítás keletkezése között?</i>	
	maximum 5-10 év	49,12%
	kb.10-20 év	36,84%
	kb.20-30 év	10,52%
	több mint 30 év	3,5%
3-4.	<i>Melyik fordításban olvasná szívesebben a művet? Választát a megfelelő betű bekarikázásával jelölje! / Kérem, indokolja röviden a fenti (3.) kérdésre adott választát!</i>	
	„A” jelű fordítás – Barna (2015)	28,07% „könnyebb értelmezni” „egyszerűbb értelmezni” „szókimondóbb” „modernebb” „természetesebb”
	„B” jelű fordítás – Gyepes (1964)	71,92% „szebb” „finomabb / kellemesebb / ízlésesebb szóhasználat” „az A túl durva”
5.	<i>Felismerte-e a fordítások alapján, hogy melyik regényről van szó?</i>	
	igen	0%
	nem	100%

6. A kutatási kérdések megválaszolása, következtetések

A jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat során összesen négy kutatási kérdésre kerestem a választ, ezek közül kettőt a kutatási célok felől fogalmaztam meg, két további kérdés pedig a vizsgálat folyamán merült fel.

A kutatási kérdések, amelyek a vizsgálat elvégzését motiválták, a következők voltak: (1) Salinger regényének magyar fordításai között az olvasók is akkora különbséget tapasztalnak-e, mint amilyen mértékű minőségi különbségre a fordításokat értékelők rámutattak, illetve (2) a hatásvizsgálat eredményei megerősítik-e a szakmai közösség azon értékelését, amely szerint az újrafordítás a jobb. Ami az első kutatási kérdést illeti, az eredmények azt mutatják, hogy a kérdőív kitöltőinek válaszai szerint nincs akkora minőségbeli különbség a két fordítás között: a Gyepes Judit és Barna Imre fordításával foglalkozó két kontrollcsoportban közel azonos volt azok aránya, akik a fordítások alapján helyesen ítélték meg a főszereplő életkorát, ugyanígy közel azonos arányban gondolták úgy mindkét csoport tagjai, hogy a regény elsősorban a középiskolás korosztálynak szól. Mind a Gyepes, mind pedig a Barna fordításával foglalkozók a megfelelő jelzőkkel illették a főszereplő karakterét az általa képviselt beszédstílus alapján – jóllehet Barna Imre fordításában egy elsősorban szókimondó személyiség jelent meg a vizsgálatban résztvevők előtt, és valóban talán ez a jelző írja le a legmegfelelőbbben a Salinger-regény főszereplőjének személyiségét. Ugyanez a jelző a Gyepes Judit fordításával foglalkozók körében mindössze 8,33%-ban szerepelt. Az azonban, hogy Holden Caulfield korát, személyiségjegyeit, illetve a regény célközönségének életkorát közel ugyanolyan arányban ítélték meg helyesen a két kontrollcsoport kitöltői, annak a bizonyítéka, hogy mindkét fordítás sikeresen betöltötte a kommunikatív célt, vagyis eljuttatta a meghatározott olvasóközönség számára az információtartalmat. A második kutatási kérdést tekintve az eredmények alapján elmondható, hogy az olvasóközönség véleménye a jelen vizsgálat szerint szembemegy a szakmai közösség ítéletével, hiszen a fordításokat összehasonlító több mint 70%-a a korábbi fordításban olvasná szívesebben a regényt. Emellett a vizsgálat során arra is fény derült, hogy a kitöltők közel sem találták annyira elavultnak a *Zabhegyező* szövegét, mint amilyennek a Gyepes fordítását bíráló kritikák: a válaszadók mintegy 85%-a fiatalabbnak vagy jóval fiatalabbnak ítélte meg a fordítást, ezzel párhuzamosan Barna Imre fordítását a kitöltők 60%-a régebbinek gondolta, a két fordítást összehasonlítóknak pedig csupán 3,5%-a vélte úgy, hogy a fordítások keletkezése között több mint 30 év telt el, 50% maximum 10 évnyi különbséget feltételezett.

Ehhez az eredményhez kapcsolódik a harmadik kutatási kérdés megválaszolása, vagyis hogy az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal. A vizsgálat tanulsága az, hogy szükség van a befogadók csoportján belül a differenciálásra, hiszen irodalmi művek esetén más szempontok szerint fogalmazza meg az elvárásait egy szakmai közösség, amely a fordítást az eredeti művel összehasonlítva olvassa és értékeli, és más szempontjai vannak a potenciális olvasóközönségnek, amelynek elsődleges célja feltételezhetően a műélvezet. A negyedik kutatási kérdés az volt, hogy az eredmények igazolják-e az újrafordítási hipotézist, ha a hipotézisben megjelenő „közelség” fogalmát a dinamikus ekvivalencia terminusa alapján értelmezzük. A bemutatott vizsgálat nem támasztja alá egyértelműen a hipotézist, mert Nida definíciója szerint mindkét

fordítás az eredeti ekvivalensének tekinthető, hiszen a kutatás eredményei alapján a forrásnyelvi műhöz hűen közvetítették az üzenetet, és bár igaz, hogy Barna fordításának nyelvezetével kapcsolatban jelent meg a „természetes” jelző, nem biztos, hogy Gyepes Judit fordításában a regény nem tudná ugyanazt a befogadói választ kiváltani, mint a forrásnyelvi eredeti a forráskultúra befogadóiából.

7. A vizsgálat korlátai

A kutatásnak természetesen vannak korlátai. Egy rövid részlet alapján nem lehet megítélni egy teljes fordítást, és a befogadók olvasói szocializáltsága is nagy mértékben befolyásolja azt, hogy egy fordítással (vagy egy bármilyen szöveggel) szemben milyen elvárásokat fogalmaznak meg. Gimnáziumi tanárként tisztában vagyok vele, hogy sok középiskolás rendelkezik egy prekonceptióval az irodalmi művek nyelvi megformáltságára vonatkozóan (vagyis hogy az „szép”, illetve annak kell lennie), és fenntartásokkal fogad olyan irodalmi szövegeket, amelyek nyelvi jellemzőik alapján nem felelnek meg ennek az elvárásnak. Ezzel együtt azonban a vizsgálat tanulsága az, hogy nem kell feltétlenül lemondani a korábbi fordításokról csak azért, mert idővel újabbak is születnek.

Irodalom

- Baldick, C. 2001. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press.
- Baldick, C. 2015. *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press.
- Bárdos L., Szabó B.I., Vasy G. 1996. *Irodalmi fogalmak kislexikona*. Budapest: Korona Kiadó.
- Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* Vol. 4. 1–7. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>
- Bode, M. 2017. *Textanalyse und Interpretation zu Jerome David Salinger The Catcher in the Rye*. Hollfeld: Bange Verlag GmbH.
- Chesterman, A. 1993. From „Is” to „Ought”: Laws, Norms and Strategies in Translation Studeis. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20.
- Costello, D.P. 1963. The Language of The Catcher in the Rye. In: Grünwald, H.A. (ed.) *Salinger. A Critical and Personal Portrait*. New York: Pocket Book. 294–305.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K., Csiborné Horváth A., Engel I., Van Waarden F. 2022. A makrostruktúra újratemtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 41–81.
- Koroknai Zs. 1964. J.D. Salinger: Zabhegyező. *Kortárs* 8. évf. 9. szám. 1509–1510.
- Nemeskürty I. 1964. Zabhegyező? *Új írás* 4.évf. 8. szám. 991–992.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.

Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semantics.

Internetes hivatkozások

- Pálos M. 2015. Megmondjuk, miért hülyeség a Zabhegyező. <https://www.origo.hu/kultura/20150506-megmondjuk-miert-hulyeseg-a-zabhegyezo.html> (utolsó letöltés: 2022. 08. 29.)
- Totth B. 2015. Fogós kérdés. <https://magyarnarancs.hu/konyv/fogos-kerdes-95666> (utolsó letöltés: 2022. 08. 29.)

Források

- Salinger, J.D. 1951/2010. *The Catcher in the Rye*. London: Penguin Books Ltd.
- Salinger, J.D. 1964/1999. *Zabhegyező*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Fordította: Gyepes Judit.
- Salinger, J.D. 2015/2018. *Rozsban a fogó*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Fordította: Barna Imre.

FÜGGELÉK

A kérdőíveken szerepeltetett szövegrészek

1. kontrollcsoport	2. kontrollcsoport
Gyepes Judit fordítása (1964)	Barna Imre fordítása (2015)
„Egyébként december volt meg minden, az emberre ráfagyott a gatyá, főleg annak a hülye dombnak a tetején. Csak lóden volt rajtam, se kesztyű, se semmi más. Előző héten valaki megléptette a teveször kabátomat, egyenesen a szobámból, a bunda-kesztyűmmel a zsebben, meg minden. Tele volt ez a Pencey link alakokkal. (...) Egyébként ott álltam a mellett a hülye ágyú mellett, és majd lefagyott a seggem. Tulajdonképpen nem is nagyon figyeltem a meccset, csak azért ácsorogtam ott, mert szerettem volna valami búcsúfélét érezni.”	„Na, szóval december volt meg minden, és olyan hideg, pláne azon a rohadt dombtetőn, hogy beszarás. Csak anorákban voltam, kesztyű, minden nélkül. A teveször kabátomat, a bélelt kesztyűmmel a zsebében, a szobámból lopta ki valaki épp az előző héten. Teli van bugásokkal a Pencey. (...) Szóval, csak álltam a mellett a hülye ágyú mellett, onnan fentről néztem a meccset, és befagyott a seggem. Vagy hát nem is annyira a meccset néztem. Inkább a búcsúzkodás miatt tökölttem én ott.”